

ПРИТЧА ЯК ВИДОВА КАТЕГОРІЯ

У статті розглядається генеза притчі як найдавнішого літературного жанру. Автор у межах метасистеми притчових жанрів досліджує ознаки притчі як видової категорії та еволюції притчі від "чистого" епосу до дифузної за своєю природою епіко-драми. Визначається домінуюча риса видової належності великої кількості нових жанрових модифікацій (притча-новела, притча-есе, драма-притча, казка-притча та ін.) – притчевість. Ключові поняття: метасистема, літературний рід, притча, притчевість.

Двадцяте століття в літературі ознаменувалося своєрідним притчовим вибухом. Оповідання-притчі Л. Андрєєва ("У темну далину", "Пітьма", "Іуда Іскаріот"), новели

Ф. Кафки ("Перевтілення", "Залізничні парасажир"), п'єси-притчі Б. Брехта ("Круглоголові та гостроголові", "Добра людина із Сезуана"), роман-притча Г. Маркеса ("Сто років самотності") та А. Кіма "Батько – ліс", роман-міф Д. Апдайка ("Кентавр"), казка-притча А. де Сент-Екзюпері ("Маленький принц"), притча-аполог Р. Баха ("Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон"), казка-антиутопія Дж. Оруелла ("Скотний двір"), притчі-есе Х.Л. Борхеса, повісті й романи Ч. Айтматова та ін. Все це не стільки перелік творів, основою яких є притча в її різноманітних жанрових модифікаціях, скільки означення знакових, наріжних етапів, які так або інакше створюють певну метасистему на ймення метасистема притчових жанрів.

Невипадково, що різні дослідники зосереджують увагу на вивченні складових такої метасистеми: А. Близнюк говорить про існування притчево-алегоричного напрямку в епічній драмі [1], О. Колодій вивчає притчу в українській драмі 70-80-х років ХХ ст. [2], а Ю. Веремчук досліджує генезу й поетику драми-притчі в світовій драматургії [3].

Проте саме поступове накопичення фундаментальних знань щодо означеної проблеми і висуває на перший план ряд теоретичних проблем, які вимагають осмислення родової підпорядкованості і, як результат, видової належності притчі та її принципових засад.

Як літературно-мистецьке явище притча зароджується навіть не в біблійні, а в добіблійні часи. Вже "серед народу Ізраїлевого значний успіх мав своєрідний літературний жанр, що називався "мідраш". То був рід притчі, розповідь із мораллю, від якої вимагався не стільки точний переказ якихось подій, скільки з'ясування глибокої, вічної істини" [4: 7]. Деякі дослідники першими притчами вважають Історії Старого Заповіту: "першою притчею можна назвати притчу Юфама Сіхемлянам про дерева, які хотіли обрати собі царя [5: 579 – 580]. Наступний етап – притчі Ісуса Христа (їх нараховують 31, починаючи з притчі про Сіача і закінчуючи "Про доброго пастиря"). Серед біблійних Соломонових книг, крім Еклезіасту, Пісні пісень і Премудростей, дослідники окремо виділяють Соломонові притчі. Вони також складаються з 31 розділу. Але при спільності жанрових ознак – алегоризм, умовність, повчальність, двоскладова композиція – тут чітко простежується і різниця: Соломонові притчі мають більш прикладний, життєвий характер. Вони ніби-то є дороговказом для людини в домашньому й суспільному побуті. А от притчі Христові мають більш узагальнений, філософський характер: крім морально-етичного змісту, в них присутній одночасно і теологічний зміст; вони спонукають людину до роздумів: "через чуттєве, земне осмислюється надчуттєве, небесне" [5: 579].

Динаміка художнього пізнання світу, розширення загальнолюдських естетичних масштабів визначили еволюцію притчі, розширення жанрових модифікацій, популярність або забуття в певні проміжки часу. Жанрову спіраль притчі схематично можна окреслити таким чином: а) алегорично-повчальне оповідання; б) середньовічні збірки притч ("Учительна книга клирика" Петра Альфонсі (ХІІ ст.), "Римські діяння" (ХІІ – ХІV ст.); в) народження драм-містерій, літургійної та напівлітургійної драми, мораліте (ХІ – ХІІІ ст.); г) становлення та функціонування сатирико-дидактичних зеркал Ренесансу ("Корабель дурнів" Себастьяна Брандта, "Похвальне слово глупоті" Еразма Роттердамського); д) виникнення байок періоду Реформації (М. Лютер, Е. Альбер); е) поява філософських драм Педро Кальдерона (ХІІ ст.).

Показово, що в цей період притча виходить далеко за межі "чистої" епічності й сягає видових кордонів драми, що вже вимагало вирішення питань про видову належність притчі за нових часів. Особливо загострилася зазначена проблема в ХІХ – ХХ ст. Поява філософського роману Ф. Ніцше "Так говорив Заратустра", драматургічні досліді Б. Шоу, Ф. Дюрренматта, театральні відкриття Б. Брехта, художні пошуки Л. Андрєєва – ці та багато інших художніх творів, притчових за своєю суттю, і поставили на порядок денний питання про видову еволюцію притчі. Характерно, що, коли Л. Андрєєв написав свою знамениту п'єсу "Життя людини" (1906), то його критикували як реалісти, так і символісти, а сам художник визначався такими жанровими дефініціями, як "нове", "незвичне", "лише зі смітинками колишньої форми" [6: 390].

Зазначимо, що традиційне членування літератури на три роди (епос, лірику, драму) вже давно не задовольняє літературознавців-теоретиків, оскільки не відповідає сутності літературних процесів, які склалися в мистецтві слова на кінець ХХ ст. От чому Л. Тимофєєв відокремлював ще один рід – ліро-епічний [7]. О. Чирков пішов ще далі. Він вважає, що, крім трьох канонічних літературних родів, існують ще три проміжні: ліро-епос, ліро-драма, епіко-драма [8]. Ці проміжні роди відбивають тяжіння літератури до неосинкретизму і мають свої видові й жанрові різновиди.

Існуючі історико-літературні факти свідчать, на нашу думку, про те, що в межах епіко-драми на кінець ХХ століття саме притча посідає чільне місце і має розгалужену жанрову систему: п'єса-притча, драма-притча, фі-

лософська драма-алегорія, казка-притча, новела-притча, роман-притча тощо. В такому контексті можна говорити про певну видову еволюцію притчі від "чистого" епосу до дифузної за своєю природою епіко-драми. Адже саме в такому жанровому розмаїтті притчі реалізується одна з особливостей епіко-драми: цій родовій категорії притаманна драматизація (наприклад, драма-притча, п'єса-притча) епосу і епізація драми. Саме в цій родовій категорії зберігаються й розвиваються класично орієнтовані оповідні форми (казка-притча, новела-притча), оскільки саме епіко-драма в силу її проміжного статусу об'єднує нововідкриття, які пов'язані з притчею і відбивають жанрові новації, що відбуваються як у межах епосу, так і в межах драми, але при збереженні притчової домінанти. Таке проміжне, між епосом і драмою, положення притчі зумовлює наявність домінантної (чи домінантних) риси, яка визначає собою видову належність згаданих вище жанрів. Це, насамперед, притчевість.

І хоча дефініція "притчевість" невід'ємна від жанру притчі, але часто її трактування невинувато розширюється. На наш погляд, не можна погодитися з твердженням, що "про притчевість можемо говорити кожного разу, коли зміст твору постає ширшим від того конкретного одиничного тлумачення, що впливає з його безпосереднього сюжету ..." [3: 179]. У такому тлумаченні не зрозуміло є різниця між притчевістю, узагальненням, алегоризмом. У Дж. Свіфта, наприклад, ми не знайдемо елементів притчовості, але тлумачення його творів пов'язане з "появою смислових нашарувань на поверхні твору" [3: 179].

Ми розуміємо під притчевістю алегоричне зображення життя, яке дає можливість багатоваріантного потрактування змісту твору, але з безумовним збереженням універсальності висновків, які витікають із змодельованої картини буття, змодельованої ситуації. Показовою в такому сенсі є п'єса Л. Андрєєва "Життя людини". От чому інтелектуалізація прози, моделювання, свідомо інтертекстуальність виражають себе і як співвіднесення євангельської притчі з сюжетом ("Чочара" А. Моравія), і як ототожнення сюжету з притчею, міфом ("Кентавр" Д. Апдайк), і як притчовий синтез ("Сто років самотності" Г. Маркеса), і як казка-притча ("Маленький принц" А. де Сент-Екзюпері), казка-антиутопія ("Скотний двір" Дж. Оруелла) тощо.

Можна сперечатися щодо художньої цінності дуже популярного сьогодні бразильського письменника Пауло Коельо, але саме в його романах, особливо в "Алхіміку", викристалізовані ознаки притчі. Прикмети видової категорії передбачають такі домінантні риси: біблійне іносказання, притчовий підтекст, наявність алюзій, розвинену асоціативність, моралізаторство й певний дидактизм.

Всі ці ознаки присутні й у творах Коельо. Пояснюючи свої естетичні уподобання, він стверджує: "Щоб бути письменником, треба мати дрібки уяви, здатність переходити межі, ломати схеми традиційного знання ... Але ось чого не можна робити, – це не можна вбивати дитину, що живе в нас" [9: 215]; і далі: "Простота – найвища краса" [9: 231]. Дитячий погляд на світ, простота, ясність та афоричність інтонаційно-мовної організації, а також "особлива мова, абетка, яку вигадуєш, щоб спілкуватися з Душею світу, або Універсумом, або Богом [9: 31], тобто, притчевий підтекст, а також свідоме моделювання, нове міфотворення, біблійний епіграф із метою створення асоціативних опозицій, наявність хронотопу як одвічного шляху та ін. збагачують сучасну притчову традицію.

Актуальність заявленої проблеми безперечна. Чи не про це пророчо говорили самі митці, порівнюючи "хід віків" із притчею (Б. Пастернак), усвідомлюючи, що "те, що відбулося одного разу в часі, безупинно повторюється у вічності" (Х. Л. Борхес). Адже саме притча, за визнанням П. Коельо, "вміє відрізнити швидкоплинне від остаточного". Така увага до притчі з боку творців красного письменства робить проблему видової належності притчі актуальною і такою, що потребує розв'язання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Близнюк А. С. Притчово-алегоричний напрям в епічній драмі: Автореф. дис. канд. філол. наук. – Житомир, 1995. – 24 с.
2. Колодій О.І. Притча і притчевість в українській прозі 70 – 80^х років ХХ ст.: Автореф. дис. канд. філол. наук. – Київ, 2000. – 24 с.
3. Веремчук Ю.В. Притчевість та асоціативність у поезії п'єси- притчі // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2004. – № 15. – С. 179-188.
4. Ропс Д. Общее введение в Священное писание // Библия. – Брюссель, 1983.
5. Библиейская энциклопедия // М.: ТЕРРА, 1991. – 902 с.
6. Андреев Л. Неизданные письма // Уч. записки Тартуского у-та. – 1962. – Вып. 119.
7. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. – М.: Просвещение, 1976. – 548 с.
8. Чирков А.С. Эпическая драма (проблемы теории и поэтики). – К.: Высшая школа, – 1988. – 160 с.
9. Ариас Х. Пауло Коэльо: исповедь паломника. – К.-М.-С.-П.: София, – 2003. – 284 с.

Матеріал надійшов до редакції 16.04.2005 р.

Бондаренко Г.Ф. Притча как видовая категория.

В статье рассматривается генезис притчи как древнейшего литературного жанра. Автор в рамках метасистемы притчевых жанров исследует признаки притчи как видовой категории и эволюцию притчи от "чистого" эпоса к диффузной по своей природе эпико-драме. Отмечается доминантная черта видовой принадлежности многих новых жанровых модификаций (притча-новелла, притча-эссе, драма-притча, сказка-притча и т.д.) – притчевость. Ключевые понятия: метасистема, литературный род, притча, притчевость.

Bondarenko G.Ph. Parable as a literary type.

The article presents the genesis of parable as the oldest literary genre. The author distinguishes the differential characteristics of parable as a specific category & investigates its evolution from "pure" epos to epic drama. The parabolic character of narration is determined as a dominant feature of many new genre modifications of parable (parable-novella, parable-essay, drama-parable, tale-parable etc.) is determined.